

Ismertetések és birálatok.

Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja (Journal de la Société finno-ougrienne) I. Helsingfors 1886.

Finnországban az 1883 év végén egy külön társaság alakult, mely az ugor (finn-ugor) népeknek főleg nyelvészeti, de egyszersmind östörténelmi és ethnographiai szempontból való tanulmányozását tűzte ki célul; neve: Finn-ugor társaság (*Suomalais-ugrilainen seura*). Céljához képest e társaság arra vállalkozott, hogy a jelenlegi ugor népek közt, meg olyan területeken, a hol hajdan ugarság lakott, tudományos kutatásokat tétessen, s így azt az ismeretanyagot, melyet ezen nagyobbbrészt már pusztulófélben levő népekről most még meg lehet szerezni, a tudomány számára biztosítsa és megőrizze. E szerint, a mennyire anyagi ereje is megengedi, kiküld az illető vidékekre egyes kutatókat, határozott, pl. nyelvészeti vagy másirányú föladattal; természetesen közzé is teszi e kiadások eredményeit saját közlönyében, mely egyéb e tárgykörbe tartozó dolgozatokat is befogad.

Látni való, hogy a finnek is nemzeti tudományosságuk érdekében fontos dolognak tekintik a nyelvrokon népek tanulmányát, úgy hogy tüzetesen ennek előmozdítására áldozni is készek.*)

*) Tudnivaló, hogy a Finn-ugor társaság első alaptőkéjét adakozásokból szerezte meg, vagy 150 alapító tag egyszerre 40,000 finn márkát (= 20,000 frtot) adván össze, és pedig az alapítók névjegyzékét végignézve, köztük sok olyant is találunk, kinek — úgy vélnök — kisebb gondja is nagyobb lehet az ugor népek tanulmányügyénél: ú. m. kereskedőt, mérnököt, építész, orvost, gyártulajdonost, bankigazgatót, hajóskapitányt, vámgazgatót; nagy számmal vannak professorok, de vannak nagy urak is: két polgármester, senatorok és egyéb előkelő hivatalnokok, főpapok,

A finn-ugor társaságot pedig sehol sem nézhetik szivesebb rokonszenvvel mint itt mi nálunk, — abban az országban, melyben a nemzeti tudomány ugyanazon népek tanulmánya iránt tüzetesen érdeklődik, sőt régibben is újabban is annak előmozdításához is hozzájárult. Hiszen nálunk is van «finn-ugor társaság», habár nem is név szerint; magában foglalja azt a Magyar Tudományos Akadémia, mely az illető teendőket a Nyelvtudományi bizottsága által láttatja el,¹⁾ — s a mely annak idejében Regulynak úttörő ugor-nyelvi nyomozásaihoz adott módot, valamint újabban hasonló nyelvészeti tanulmány-utakra küldött ki fiatal képzett nyelvészeket: a lappokhoz két ízben Dr. Halászt, s a votjákokhoz Dr. Munkácsit, — ki legközelebb megint útra kel a vogulokhoz. Sőt nem csak «finn-ugor», hanem szélesebb altaji társaságot foglal magában a mi Akadémiánk, mert az ugoron kívül egyéb altaji nép-és nyelvcsoporthoz is kiterjesztette a figyelmét: így a keleti törökség kutatása céljából tett közép-ázsiai útjában támogatta Vámbéryt, kazáni-tatár és mongol tanulmányaiban Bálintot, s nem régiben az ő megbízásából látogatott el dr. Munkácsi votják útja alkalmával a csuvasokhoz is, s dr. Kúnos egyre folytatja az oszmán-török nyelvtanulmányt, különösen népköltészeti szövegek összeszerzésén fáradozván. S tudva van, hogy Akadémiánk e mellett mind ezen nyelveket illető ismeret-anyag, valamint a földolgozó munkálatok közlésére tért nyújtott, úgy egyes külön kiadványokban, mint főképen ezen folyóiratban, a Nyelvtudományi Közleményekben.²⁾ De

és az élén ő exc. Finnország gubernatora és az államtitkár. Az alapítókhoz csatlakoztak az első évdíjas tagok (90-en), a kik között egy pékmesternek is ragyog a neve.

¹⁾ Az Akad. Ügyrend a Ny. Bizottságot erre vonatkozólag így utasítja: «A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudomány (teszi működése körét), melynek főladata: a magyarral hasonlítottaltaji nyelveket behatóan tanulmányozni, s a mennyiben lehető, ismereteket előmozdítani; — ez ismereteket tudományosan földolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfajtására szolgáljanak.»

²⁾ A «Vázlatok a m. t. Akadémia félszázados történetéből» cz. füzetben 1881. Hunfalvy P. a «Ny. Közlemények»-ről, mely az ő «Magyar Nyelvészeti»-ének folytatója lett, jogosult megalégedettséggel így nyilatkozik: «E tizenhat kötet (a mennyi 1881-ben megvolt) annyi nyelvtudományi anyagot, részben tökéletesen kidolgozott munkát is foglal magában, a meny-

visszatérve a tulajdonképeni «finn-ugor társaság»-hoz, még érdekes egybetalálkozásnak kell a mi részünkről azt a körülményt jeleznünk, hogy ugyanakkor, midőn a társaság meginduló működésének első vállalataképen, Jaakkola magister urat tanulmányútra küldte ki 1884 tavaszán a svéd-lappokhoz, innen is a Nyelvtud. Bizottság megbízásából ugyanoda indult Dr. Halász, sőt egy jó darabig ketten együtt is utaztak és működtek Svédországnak Jemtland tartományában, míg az utóbbi tovább nem ment északra a Lule- és Pite-lappmarki nyelv kutatása végett.

Mielőtt azomban a finn-ugor társaság fentcímzett első «Aikakauskirja»-jának ismertetésébe fognék, czélszerű lesz mindjárt itt a társaságnak további vállalatjairól röviden megemlékezni. Ugyancsak mag. Jaakkola K., ki 1884-ben Jemtlandban a svéd-lapp nyelvet tanulmányozta, még 1885-ben is rándult ki ugyanazon vidékre, hogy még több svéd-lapp szöveget gyűjtson s a nyelvtani anyagot tökéletesbitse. Első és második útjáról való jelentését, finn nyelven, közli az Aikakauskirja. — Az 1885. év nyarán, mint a társaság küldöttje, utazott Dr. Porkka V. Kazánba, s miután itt a cseremisiz nyelv kutatására való előkészületét még kiegészítette, szeptember elején az erdei cseremiszek közé költözött, Unsa faluba (Czarevokoksajszk vidékén), későbbben Morki faluba, hol egy cseremisiz tanító segítségével élhetett. Az évi jelentés szerint bő nyelvyagot hozott haza (egyebek között 70 cser. dalt s egy hosszú pogány imádságot), de egészségi állapota még nem engedte meg neki, hogy kutatása eredményeit földolgozza és közzé is tegye.*) — 1886-ban a társaság figyelme megint a lapp-ság felé irányult, mely a finneknek úgyis leginkább van kezük

nyiről és milyenről 1848 előtt valóban senki sem álmodhatott minálunk». Azóta e gyűjteményből még négy kötet jelent meg, s most már annyi és oly terjedelmű közlés jelentkezik, hogy a külön kiadás czélszerűbbnek látszik. Így jelentek meg tavál a «Votják népköltészeti hegyományok» Munkácsitól, egy kötetben, s a Halász gyűjtötte Svéd-lapp szövegek III. része már csak külön jelenik meg, mint az «Ugor füzetek» 9-dik száma; Kúnos «Oszmán-török népköltési gyűjtemény»-ének I. kötete szintén tavál jelent meg, s II-ika sajtó alatt van; Munkácsinak kéziratban elkészült votják szótára, mely azomban ez idén még nem kerülhet kiadásra, szintén egy jó kötetet fog tenni.

*) Figyelemre méltó első munkája, egy finn dialektus gondosan ki-dolgozott ismertetése: «Ueber den Ingrischen Dialekt». Hfors 1885.

ügyében; s kiküldte az Enare-lapp dialektus, az Enare (finnesen Inari) tó vidékére mag. Forsmann A. V.-t, kivel együtt ment még a legészakibb finnség tanulmányozása végett, mag. Cannelin K., meg régészeti nyomozás czéljával Stenvick K. A társaság 1886-ki évi jelentése (Uusi Suometar dec. 3. számában) Forsman nyomozó működésének eredményéül fölemlíti, hogy mintegy 100 mesét és elbeszélést, 20 dalt, 200 példabeszédet gyűjtött, melyek alapján az Enare-lapp nyelvet behatóan ismertetni fogja. — 1887-ben magára a finnségre szorítkozott a kutatás, mag. Basilier azt a megbízást kapván, hogy Archangelszk és Holmogori vidékén, a Dvina partján, állítólag lakó karjalai vagy vepsz-féle finnekről biztos tudomást szerezzen. Tüzetes utánjárásának eredménye, hogy ott finnség már csakugyan nincsen, s így a nyomozónak hely- és családnevek, valamint a csüdokról szóló mondák gyűjtésével kellett beérnie.

A finn-ugor társaságnak szabálya tartja, hogy évi közgyűlésén (decz. 2-kán, Castrén születése évfordulóján) a finn-ugor tanulmányok haladásáról évijelentés terjesztessék elé. Ehhez képest az «Aikakauskirja» I. egyszerre két ilyen jelentést hoz, német nyelven (Jahresbericht über die fortschritte der finnisch-ugrischen studien) az 1883—84 meg 1884—85 évekre vonatkozólag, a társaság titkárától, O. Donnertől. E jelentések az illető szakirodalmak termékeiről értesítvén, első sorban finn és magyar nyelvű munkákat és kisebb dolgozatokat is idéznek, kisebb számmal német, orosz és más nyelvűeket. Bele esik ez időszakba pl. Genetz, Az oroszkarjalai és oloneszi finn nyelv ismertetése (Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä, és: Aunuksen kielestä; textusok, szótár, nyelvtan); Szinnyi, Finn-magyar szótár; Wiedemann, Grammatik der syrj. Sprache; Friis, Lexicon lapponicum; Porkka, Über den ingrischen dialekt; Winkler, Das Uralaltaische und seine gruppen. Budenz, Ugor alaktan, I.; Setälä, Lauseopillinen tutkimus Satakunnan kansankielestä; Magyar Nyelvőr; Budenz-Album; Virittäjä (a Kotikielen Seura kiadványa); — Ahlqvist, Unter den Wogulen und Ostjaken; Majnov, Mordvan kansan häätäpoja (mordvin nép lakodalmi szokásai, oroszból); id. A mordvin nép jogviszonyai (черкъ юридического быта); Pulszky, A rézkor Magyarországon; Aspelin, Antiquités du nord finn-ougrien; Kuznecov, Archæologiai és ethnogr. tanulmányok (археолого-этногр. этюды)

stb. stb. Természetes, hogy a jelentések annyi munkának csak általánosságban a tartalmára utalnak s a szerint csoportosítják, de a tisztán bibliographiai közlést is szívesen vesszük, csak azt jegyezvén meg, hogy olyan munkákat mellőzni kellene, a melyeknek tisztán csak gyakorlati céljuk van, a nélkül, hogy az illető szakismeret előbbreviteléhez hozzá járulnának (pl. Lengyel és társai, Magyar-olasz szótár; Parmentier, Vocabulaire magyar-français; Jaakkola, Vieraskielisten sanojen kirjoittamisesta; Setälä, Vähäinen suomalainen lukukirja; Goldisiu, Gramatica limbei magyare; Singer, Simplified grammar of the Hungarian language).

Ugor nyelveket illető eredeti szövegközlés kettő van az Aikauskirjában: «Votják nyelvmutatványok» és «Tustjan czár»-ról szóló mordvin hősi ének. A votják szövegeket gyűjtötte még Aminoff T. G., ki 1878-ban a votjások közt járt (jelesen Ulongurt és Jaksur Bedja falvakban kutatta a votják nyelvet). Aminoff maga az ő votják nyelvtanulmányát még hiányosnak tartván, a szerzett nyelvananyagát még újból revideálni akarta a votjások közt, de betegsége s korán bekövetkezett halála (1881) nem engedte meg neki, hogy szándékát megvalósítsa. Ennél fogva a hagyatékából közzétett szövegek fölszerelése valamennyire fogyatékos maradt. Hiányzik jelesen több szokatlan hangjelelésnek magyarázata; pl. fölül pontos *ü*; alul egy kis *a*-vel való *u*; alul pontos *u*; circumflexusos *û*, mely aligha hosszú *ü*, mert ez meg finn írásmód szerint van *uu*-val; *ë* és *e* meg *ê*; az *ö* jóformán az észti hangjel *lés* szerint = *ê* vagy *î*. Itt-ott még íráshiba is maradt vagy az *ir sa* nem volt jól olvasható: 35. l. *d(e)žouõn* ezt tenné «lavitsan alla», a 34. l. *dekçe*, s majd alább *bekçe*, stb. Foglaltatnak pedig e közlésben: 51 meg 36 találós mese, 1 dal, 10 rövid mese Jaksur Bedjából, 94 tal. mese Ulongurt és Vužgurtból, és 11 varázsigé; az utóbbiak, valamint a találós mesék finn fordítással. Alaki fogyatékoságok mellett azomban e szövegek főleg megérthető tartalmuknál fogva bírhatnak beccsel.

A mordvin hősi éneket Majnov V. jegyezte föl, orosz tudós, ki épen a mordvinságnak életviszonyaival sokat foglalkozott (lásd a fent említett munkáit). Elénekelte volt előtte egy mordvin paraszt, Vaszilcsikov Tichon Mamalájben (Penzai gub., Krasznozslobodszk), és pedig, a mint a közlő megjegyzi, bizonyos ájtatos ünnepélyességgel. A közléshez francia fordítás járul, mely tüze-

tesen az eredetihez ragaszkodik. Ez a költői szöveg valóban igen érdekes, mert az utolsó moksa-mordvin fejedelem emléket örökítette meg, mint az IV. Iván (Rettenetes Iván) előre terjeszkedő hatalma elől egy idegen cászár (az énekben Kitaj) oltalma alá menekül, a ki Majnov szerint csak a Kazáni tatár khán lehet. Az éneknek nyelve nyilván moksa-mordvin, noha az eléneklő lakóhelye Erza-földön van (*Erzü-mastir*). Talán ebből is lehet magyarázni, hogy az énekben bajosan érthető helyek vannak, a melyeket utóvégre nyelvi hibáknak kell tartanunk; t. i. abból, hogy a moksa nyelvű éneket egy olyan erzanyelvű ember tanulta el, a ki annak nyelvét nem tökéletesen sajátjává tette s így a hagyományos alakot itt-ott fogyatékosan adhatta csak vissza. Máskülömben e fogyatékoságot a följegyző rovására kellene fognunk. De akár-hogy van a dolog, annyi bizonyos, hogy többhelyt a franczia fordítás értelme sehogy sem jön ki a közölt mordvin szavakból. Csak egyet-kettőt idézek ennek bizonyítására. Így a 11. sorban: *narodon son karmaš šnaminza* «lui le peuple commença qu'il soit glorifié» pedig így csak ezt teheti «a népet ő kezdte dicsérnie (azaz: dicsérni őt)» | 13. sor: *son, vördü-škaj, maksak šumbra par-ši* «à lui o Haut-Dieu, donne très-bon jour» (*son* mellett nincs meg a dat. jelelése; *šumbra* sc. *ši* «egészség», *par-ši* «jóság») | 23. sor: *ton pāk cebürät ulht sovsem narodom* «sois très bien avec tout le peuple» (szövegbeli hibának kell lenni: *cebürät* már ezt teszi «jó vagy», s mégis következik *ulht* «légy»; *narodom* a «népem», de erza alak; az egész biztosan sehogy sem fordítható) | 24. *aš mezevīks af sodat* «rien tu ne sais» (*mezevīk* kell; talán sajtóhiba) | 99. 102. *ton sašindas* «tu es venu» (nagyon különös 2. személyre az -s végű alak, a mely 3. szem.; 144. sor meg szintilyen *jakaš* az 1. szem.-ről) | 46. *aši maštai šavan* «ne pouvaît prendre» (*šavan* mint *n*-végű infinitivus nagyon különös) stb.

Igen sajnálni való, hogy csak ilyen fogyatékos alakú textust nyújthatott a közlés, mert az ének tartalma igen érdekes, s ezt — a corumpált helyek mellett is, meglehetősen mégis kivehetjük. Közlöm itt, a mennyire lehetett, javított fordításban. Csak még meg kell jegyeznem, hogy a hős Tustjan czíme *ocuzar* a fordításban «grand tzar»-val van adva, a mi azt a nézetet tünteti ki, hogy *ocu-zar*-ban az orosz *car* szó volna meg. Voltaképen ez *ocu-azir*-ből való, az *azir* (erza *azoro*) «úr, gazda» szóval, szószerint «nagy

úr» = fejedelem (király v. czár); megfelel az erza *úazoro* (*inezoro*).

A fehér czár Tustján éneke.

A Szura folyó partján — „Koparcz” hegy tetején — lakott a moksa fehér czár, neve Tustjan. Fa palota van, öt emelet. Születésnapja [jött], szerzett a születésnapja miatt ünnepet; gyűjtötte mind a népet össze s kezdett [velük] inni. A nép kezdte őt dicsérni és egészségéért imádkozni: «Neki, fölső Isten, adj egészséget, jószágot! Ő [csak] tíz altint eszik egy évre (azaz: egy-egy embertől vesz, adóba) s nálunk hét évben egyszer van katonaság (értsd: katonaaállítás). Mi igen jól élünk». — A moksa czár most kerthez közeledik (?): igen magas tölgyfa [van ott], a tölgyfán készült méhkas, a méhkasban [van] a méhkas-asszony (méh királyné). . . . szól (a méhasszony): «. . . , minek mulatsz: semmit sem tudsz!» (Felel T.): «De mit kell nekem sírnom?» «Te reád támad a moszkvai czár, neve igen haragos (rettenetes) Iván Vaszi-lyevics! Hamar jö bozzád vendégül, hamar vágja le a fejed». — A moksa czár kezdett sírni, ott bojárjai közt könnyörögni, katonái közt kezdett könnyörögni: «Hamar gyülekezzél, moksa népem! Jön a moszkvai czár, neve haragos Iván Vaszi-lyevics; megölnek engem, a moksa czárt». — Gyorsan összegyűjtötte bojárjait, gyorsan össze- gyűjtötte a népét; palotáját a moksa czár üresen hagyta, s elment bojárjaival együtt; elment ő maga az élén, de a népei megmarad- tak; katonáit magával vitte, minden kincsestül, kicsi gyermekek- kel; de nem bírta magával vinni az oldal-népet (a távolabbi kör- nyékbelit vagy a folyóparti népet?), az megmaradt a hol lakott. Valamennyit nem bírta magával vinni, de a mely népet magával bírt vinni, [azzal] eljutott a fehér úrasszony (királyné) tűzhelyéhez s készített hidat a Runa (Volga?) vizén át. Levágott száraz ruda- kat (gerendákat), rakta a gerendákat a folyón át, s alkotott a Ru- nán át gerenda-hidat; átkelt a Runán a gerendahídon, átkelt nap- nyugat felé. Megtalálta a Vladimiri gubernium királynéját, oda ment a moksa czár s megkérdezte (megkereste), hogy által mehes- sen (az ő országán). S a királyné megizente a czárnak, hogy az ő palotája mellett menjen el, de a palotába be ne jöjjön. Elment mellette (a palota mellett) a moksa czár, s ő (a királyné) nyilat lőtt a czárra, lőtt a jobb kezével. A moksa czár kezdett sírni, pa-

naszkodni: «nagy istenem, tápláló atyám, mily jól éltem, s ma a szerencsétlenség ért engem! a királyné bánt (?) engem». S szól ő bojárjaihoz: «adjátok nyilatmat, a hét pud nehézségűt! adjátok kezembe orosz ijamat, ijamat a hetven pud nehézségűt!» A sereg s az ő bojárjai adták neki, neki a kezébe az íját, a hetven pud nehézségű íját s a hét pud nehézségű nyilat. Lőtt a császár jobb térdén, lőtt a királynéra jobb kezével, a királynéra a bántás miatt. Lőtt a palotájába, annak szögletébe, s leszakadt a palota földre. A királyné látta palotája leszakadását, látta s megijedt, megijedt s maga vetette magát, a felső ablakon át, le egy köre, s agyonütődött. Megijedtek mind az emberek (a királyné emberei), oda mentek mind az emberek a moksa császárhoz, ötöt megkérni kezükben kenyérrrel, öt megkérni kezükben sóval. «Mondd meg nekünk idegen ember! honnan jöttél? vajjon hős vagy-e, vagy császár? vajjon jöttél-e földünkbe lakni? a mi királyasszonyunkat megölted, s mi fejedelmünk nélkül maradtunk; noha téged nem akarunk, [mert] királyasszonyunkat megölted, [de] erőd miatt légy császár a mi földünkön, s mi csak reád fogunk hallgatni». — Tustjan, moksa császár, hallgatta s kezdett velük beszélni: «Én jó ember vagyok s ti vagytok jó emberek, de a ti földetek nem akarok császárrá lenni; nekem népem igen sok, nekem földem igen sok; hanem azt akarom tőletek, hogy vezessetek el engem, oda a hol lakók nincsenek». — Neki a bojárjai kezdtek szólni: «Te veled mi elmegyünk, mi velünk téged elviszünk, napkelet vidékére. Amott egy jó császár van, jó császár, kinek neve Kitaj.» «Micsoda császár?» kérdezte Tustjan. «Egy jó császár, a milyen te vagy, az országában szabadság (azaz: szabad, lakatlan föld) igen sok van». Ő szólt a bojárjaihoz: «Járjatok! vigyetek engem e császár elé, a kinek neve Kitaj; én máshova nem megyek». A bojárrok vitték őt magukkal, elvezették a palotán (K. palotáján) át. Midőn bement, Kitajnak, a császárnak adott ő arany tárgyakon sok arany pénzeket, a pénzt a moksa császár Kitajnak rá fektette az asztalra; s Kitaj császárnak lábaihoz borult s sírni kezdett: «Légy Kitaj igen jó! hozzád járultam én moksa császár, fejemet hajtottam előtted Kitaj; végy engem országodba, a hol szabad föld van, hogy népemmel lakjam». Kitaj kezdett vele beszélni, kérdezni: «Micsoda ember vagy?» — «Én jó ember vagyok, a moksa császár, nevem Tustjan». — «De mely vidéken laktál?» «A Szura folyó partján, öreg hegy tetején, a hegy neve

Koparcz». Kitaj szól hozzá: «De hogyan te jó czár, miért jössz én hozzám?» — «Én jövök hozzád szemvízzel (könnyel), testemben betegséggel. Moszkában trónra lépett (?) egy czár, neve az Igenharagos (Rettenetes), igenharagos Iván Vaszilyevics». Kitaj czár őt jobb kézen fogja s háromszor megcsókolja; eléhívta bojárait s így szól: Ez a megsértett moksa czár, vezessétek el jó helyekre, és népének mutassatok szabad helyet». S elvezetik Kitaj országának déli részébe, a tengeren túl, annak hosszában.

Ez ének (*moraf*) tehát egy kis nyoma az epikai költészetnek a mordvinoknál is, míg a többi most ismeretes népköltemények mind lyrai jelleműek vagy balladaszerűek. De ez utóbbiak (az erza *pesni*-gyűjtemény meg Ahlqvist moksa dalai) egyszersmind megmutatják, a mit fentebb megjegyeztünk, hogy a Tustjan éneke valóban igen fogyatékos és hibás nyelvi alakban van följegyezve.

Következik ez után az Aikakauskirjában dr. Heikel, ethnographiai cikke a «mordvin ház» (*kud*)-ról, rajzokkal illusztrálva. Szerzője ebben érdekes mutatványt nyújt a volgai ugor népek (mordvinok, cseremiszek) közt tett ethnographiai tanulmányaiból, melyeket későbbben egy nagyobb munkává dolgozta ki, a mordvin és cseremis házépítést fejtegetvén, összevetve a finnek és észtek építésmódjával (megjelent 1887. a Suomi XX. kötetében, ezen címmel: «Rakennukset Čeremissillä, Mordvalaisilla, Virolaisilla ja Suomalaisilla», s németül mint a finn-ugor társaság IV. Aikakauskirjája: «Die Gebäude der Čeremissen, Mordwinen, Esten und Finnen»). A nyelvész is talál benne a maga számára: adalékot a mordvin szókinszhez, az épületrészek és fölszerelésekre vonatkozó mordvin elnevezésekben.

Megemlítendő még Ahlqvist rövid cikke «Eräistä sekakonsontista Ostjakin kielessä» (egy vegyes-consonansról az osztják nyelvben). Ez azon hangzó, melyet ő külön mellékjegyű *l*-vel ír (a mi átírásunkban *l* és *l*) «melynek elején *t* s végén *l* egybeolvadva hangzik». Ejti a Kondinszktól éjszakra lakó osztjakság a Berezovtól Obdorszkgig való terjedék közepetájáig. Ahlqvist leírja a hangzó ejtése módját, s megjegyzi, hogy Kondinszk táján neki megfelelőleg *t*-t ejtenek (valamint idegen szókbeli *l* helyett is *t*-t, pl. *tuk*; *añet*, *saktat*, *tékar* = or. *лукъ*, *ангелъ*, *закладъ*, *лекаръ*), míg Obdorszknál tiszta *l* hangzik. Némelykor *s*-féle hang hallható benne (*t* helyett), minélfogva az orosz esetleg ilyen szót kölcsönözve,

azt *s*-vel ejti, pl. *sor* (соръ) áradásvíz = osztj. *lör* (tör, lör). A vogul nyelv megfeleltet az oszt. *l*-nek részint *t*, részint *l* hangot, pl. *lonx*: tonka lókörom, *lē*:- te- enni, *jogol*: jout ij | *lou*: lu ló, *lunt*: lunt, *lont* lúd; *noł*: nól, *nól* nyíl; *lał*: tal, *täl* öl. De a magyarban is találja a kétféle megfelelést (*l*, *t*): az utóbbira példái a *tolvaj* (=oszt. *lölmax*) és *köt*- az oszt. *kel* «kötél»-vel szemben. Ámde szó közepén és végén a magyar nyelv különben csak *l*-et mutat azon oszt. *l* ellenében is, mely a finnben is *t* (illetőleg *d*): pl. *tele* = oszt. *tēl*, f. *täyte* (täyde), s így a *kel*, f. *köyte* (köyde) ellenében is csak *kel*-féle m. alak illenék. A *köt*- igének pedig a finnben alkalmas mását találjuk a *kytke*- (lp. *katke*-) «numella ligare» igében, a *várt* m. **kel* helyett pedig megvan változata *tel* a *telek* «strick, schnur» szóban (l. MÜg. Szótár: *köt*- és *telek*). — A finnben meg az oszt. *l*-vel szóközepén *l* és *t* (*d*) áll szemben (új példák: oszt. *kili* sógor = f. *kyty*; *pol*, *pot* fischwehr: f. *pato* gát); de *s* is, különösen szókezdőtől (*syö*-, *sala*, *sula*, *syli*). — Még fejtegetésre vár az a kérdés, hogy ilyen esetekben, hol egy vogul *t* ellenében oszt. *l*, *l* meg finn [és más ugor nyelvbeli] *s* hang mutatkozik, csakugyan melyik tekintendő eredeti hangnak: az explosiv *t*-e vagy a spirans *s*?

A már fent érintett úti és évi jelentéseken kívül az I. Aikauskirja még alkalmas befejezéstül a «finn-ugor népek»-ről hoz egy cikket, mely elágazásukat, jelenlegi lakóhelyeiken való elterjedésüket tárgyalja, és pedig egy színezett ethnographiai térkép kíséretében, egyszersmind jelenlegi lélekszámukat is az elérhető adatok szerint közölven. Az egész nép- és nyelvcsoportot, melyet a finnek «finn-ugor»-nak szoktak nevezni (nálunk csak «ugor», de nem «magyar-ugor» is) Donner két csoportra osztja: I. Finn vagy esüd-volgai-permi csoport, melynek 1. osztálya: nyugati-finn és volgai, t. i. *finn* (és dialectusai: vót, karjalai, vepszá, észt, liv), *lapp*, *mordvin*, *cseremis*; 2. osztálya: *permi*, t. i. *zürjén* és *permi*, *votják*. — II. Ugor csoport: *magyar*, *vogul*, *osztják*. Nem levén most a helye, hogy erről az osztályozásról vitatkozzunk, csak kijegyzem még, hogy mennyire rúg az egyes népek lélekszáma s az összes ugorságé a Donner használt adatok szerint: Finnország nagyfejedelemségnek finn nyelvű lakosa (1880-ban) 1.756,380; karjalai finnség Oroszországban: 192,314; vótok és vepszek 142,689; észtok 746,522; livek 2,541; lappok összesen

29,419; mordvinok (erza 764,500, moksa 384,300) összesen 1.148,800; cseremiszek 259,745; — zürjének 85,432; permiek 67,315; votjákok 276,000; — vogulok 6,558; osztjákok 23,000; magyarok (1880-ki számlálás) 6.445,487. E szerint a balti finnek és lappok = 2.897,071; volgai és permi népek = 1.837,292; ugor csoport = 6.514,945; vagy az egész finn-ugor csoport = 11¹/₄ millió.

B. J.

Das türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus. — Nach der Ausgabe des Grafen Kuun (Budapest 1880). Von Dr. W. Radloff. St. Petersburg 1877. (= Mémoires de l'Académie Imp. des sc. de St.-Petersbourg. VII. Série, Tome XXXV, Nro 6.)

Mint egy eltűnt törökfajta népnek egyedüli nyelvemléke a Codex Comanicus nyelvészeti szempontból szerfölött érdekes. Főltéve ugyanis, hogy belőle a kún-török nyelvnek biztos jellemvonásai vehetők ki s ezek még eléggé bő nyelvanyaggal megvilágitathatók, ki lehet egyszersmind e nyelvnek helyét jelölni, melyet az ismeretes török nyelvváltozatok (dialektusok) közt elfoglalt s ezzel együtt a kún néptörzsnek szorosabb hovatartozását meghatározni. De a nyelvészeti tanulság, mely a codexben rejlik, még sem nyerhető egyszerűen összeszedő rendezéssel, hanem előbb még a sok részben tökéletlen és egyenetlen írású följegyzések biztos elv szerint való olvasását kell megállapítani, más szóval: a codexbeli szók és szövegek alaki restituálása kívántatik meg. Igaz, hogy gr. Kuun Géza, ki e codex gondos kiadása által nagy érdemet szerzett magának, már a tanulság kifejtéséhez is módot nyújtott, a mennyiben a kiadáshoz csatolt Prolegomenákban a kún nyelvről alakítani rajzot is ad, s egyik Vocabulariumban a codex török szókinését is összeállította. De ebben megtartotta még a codexbeli alakot, melynek tökéletlen voltáról neki sincs kétsége; a megigazító olvasásra és következetes átírássra még nem vállalkozott. Ez voltaképen külön föladat, a melynek megoldásához aligha más bírhatott nagyobb készütséggel és ennél fogva később kedvvel mint a fentjelzett tanulmány szerzője dr. Radloff, a híres török nyelvkuató, a ki annyi élő török dialektust közvetlen tapasztalás alapján ismerője s a ki előbbi tanulmányaiban épen a török nyelvek hangalaki viszonyaival behatóan foglalkozott (l. erre vonatkozó munkáját: «Phonetik der nördlichen Türksprachen» 1882).

De hát hogy lehet egy 5—600 éves régi följegyzésnek tökéletlen írásmódját megigazítani, s annak helyes olvasását megállapítani? Bizony sehogy sem lehetne, ha e följegyzés nyelvének nem volnának különben ismeretes másai s e nyelvtársaknak bizonyos részint közös, részint külön-külön hangalaki sajátosságai, a melyek megvoltát azon régi írásban is jogunk van föltételezni. S a jelen esetben még segítségünkre van, hogy a kún nyelvanyag nem irodalmi szokáson alapuló írásmód alkalmazásával van följegyezve (a mely régibb conventióhoz ragaszkodva, a tényleges ejtéstől esetleg eltérő lehet), hanem első följegyzésként jelezik meg, a melyben idegen anyanyelvű, de mívelt emberek saját írásmódjukat a tényleg hallott hangok a mennyire lehetett hű megjelelésére használni iparkodtak. Saját ismeretes írásmódjukból nem telt ugyan ki minden sajátos idegen nyelvhangnak biztos megjelelése, de az ingadozás, melynek ilyenek kifejezésében mutatkoznia kellett, könnyen rávihet bennünket, hogy a török nyelvek hangszerében az illető nehezebb fölfogású hangokra ráismerjünk s azokat a szó-olvasásunkban fölvegyük. Ez alapon ki is fejtette dr. Radloff a kún nyelv hangrendszerét, az egész anyag gondos gyűjtése és összehasonlítása mellett számba véve, hogy a kún följegyzések melyik része mily eredetű (olasz vagy német) leírótól ered, — egy külön előző tanulmányban, mely németül a *Techmer-féle Zeitschriftben* (1884—1885) jelent meg: «*Zur Sprache der Komanen*».

Ebben először is a vocalis-rendszert vizsgálván, constatálja Radloff, hogy az *a, o, u* írására nézve, a többi törökséget tekintve, semmi ingadozás sincs a kún följegyzésekben; azomban a magashangú (ügyn. palatalis) *ö ü* vocalisokra, kivált az olasz följegyzőknél, szintén az *o, u* betűk szolgálnak. E mellett az *o, ö* meg az *u, ü* használata kún szókbán megegyező az altaji, kirgiz, krimi törökséggel, miszerint a kúnban még nem állott be az *o, ö*-nek *u, ü*-vé válása, meg az *u, ü*-nek azon *o, ö*-re hajlása, mely a volgai (kazáni) dialektusban tapasztalható (pl. kún *ot* = alt. kirg. krim. *ot*, de kaz. *ut*; kún *kös*, olv. *köz* = alt. *kös*, kirg. *köz*, kr. *göz*, de kaz. *küz*; — *unut* : = alt. kirg. kr. *unut*-, de kaz. *onot*-; *cun*, olv. *kün* = alt. kirg. *kün*, kr. *gün*, de kaz. *kön*). Hasonlót tapasztalunk a kún *ä* vocalisra nézve (*e, a*-val írva), a mennyiben annak kaz. *i* felel meg: *sen* te = alt. kr. *sän*, kirg. *sen*, de kaz. *sin*; *bel* derék: alt.

pül, kirg. *bel*, kr. *bäl*, de kaz. *bil*. — Hogy a kétféle, magas- és mélyhangú *i* vocalis, vagyis *i* és *î*, melyet a középázsiai dialektusokon kívül az egész törökség használ, a kúnban is megvolt, abból lehet következtetni, hogy magashangú szókbán arra ingadozás nélkül *i* szolgál (csak ritkán a csak graphicus különbséget tevő *y* is), a mélyhanguakban ellenben, hol *î* kell, tétováz a följegyzés *i* (*y*) és *e* közt: alt. kr. *it* kutya, *bir* egy = kún *it*, *bir*; alt. kr. *kiz* leány, *kis* tél = kún *kiz*, *chex* meg *kis*, *ches*; a kazáni *i* (melyet Bálint *e*-vel ír, Ilminski írásmódját követve) tehát szintén a kúnban még nem mutatkozik. — E szerint a kúnban is megvolt a köztörök 4—4 hangú kettős vocalis-sor: *a o î u*, *ä ö î ü*. Ebből azonban, különös bizonyítás nélkül is, a hangzó-illeszkedés megvolta is következik, melynek egyenes bizonyító nyomai is észrevehetők. De még egyéb a köztörök vocalismust jellemző sajátosságok is megvannak: így az *o*, *ö* vocalis csak az alapszótagban fordul elő; továbbá az alapszótagbeli *o ö u ü* vocalisoknak labialis attractiója (azaz, hogy ezek után úgyn. könnyű, illetőleg szük-ejtésű vocalis a következő szótagban nem *î*, *i*, hanem csak *u*, *ü* lehet) kihat rendszeren két, néha három szótagra, és pedig inkább zártakra mintsem nyitlakra. — Diphthongusok fordulnak elő: *au* (írva: *au*, *ao*, *av*, *avu*, *or*, *ow*) és *äu* (írva: *eu*, *öv*, *öw*, *öu*), meg *i*-végűek: *ai*, *ai*, *oi*, *öi*, *ui*. Itt föltetsző, hogy Radloff az *ou*, *ou-t* egészen kizárja, noha a följegyzés írásmódja ilyenekre is utal s ezek legalább az alapszótagban, habár esetleg *au*, *äu*-vel váltokozva, fölveendőknek látszanak. Mert végre a kún nyelvben is lehettek, kisebb eltéréstí dialektusi szinezetek, melyek a följegyzésben egymás mellett tükröződnek. Egy esetünk van legalább, melyben az *öü* hangzót határozottan követelünk: *öürän*-tanulni (R. *üürän*), *öu*-vel írva (*öuranirmen* disco, stb.), mely szóban más török dialectusok is *ö-t* mutatnak (oszm. *ögren-*, *öjren-*, kaz. *öjrän-*, jak. *üörän-*); szintígy *säu*-«szeretni» mellett *söü*-fogadható el (többnyire *söv-*, *söu-*, *sov*-nak írva). — Hosszú vocalisokat is jelez Radloff, ezeket: *ā*, *ī*, *ū*, *ü*, de némely eseten, hol az eredeti írás diphthongus-jeggylt élt, a későbbi tanulmányban elejtette: pl. *ül* fiú (írva *oul*, most csak így is olvassa), *buzü* borjú (*busov*, most: *buzau*). Így bátran a *beik*, sőt *beyik*-nek írt szót inkább *beik*-nek olvasnók, mintsem *bik*-nek.

A consonansokra térve át R. ezek rendszerébe a következő-

ket foglalja: $q, k, t, p, s, \acute{s}, c (= ts) \mid \gamma, g, d, b, z, \acute{z} \mid m, n, \acute{n}, r, \acute{r} (l) \mid w, j$; néha idegen szókban még: $\chi (h)$ és f . E szerint megvolt a kún nyelvben a kétféle gutturalis: hátrabb ejtett q, γ és előbbre ejtett k, g , mélyhangú és magashangú vocalis előtt; a különbséget a följegyzésben nem tünteti ugyan föl következetesen az írásmód, de egyes jelekből megállapítható, valamint a vocalisjellemről is következik s az egész többi törökségben tapasztalható. Az s és \acute{s} megkülönböztetését inkább találjuk a német följegyzők-nél, mintsem az olaszoknál, a miből R. azt sejtí, hogy a codex első részének olasz írója északi Olaszországból való volt, hol maiglan s és \acute{s} között álló hangot ejtenek, miszerint az a török s és \acute{s} megkülönböztetésére nem is volt képes. — Különösen fontos a $c (= ts)$ hangnak megállapítása, melyre nézve R. el is tér gr. Kuun olvasásától, ki annak többféle jeleléséből a közönséges török $\acute{c} (= t\acute{s})$ hangot veszi ki. Az utóbbi annak szintén előforduló különjegyét (mely «signo Græcorum ϵ perquam simile») a kiadásban \acute{c} -vel helyettesítette. Radloff pedig először is arra utal, hogy a tör. $a\acute{c}$ - «nyitni» igét az első résznek olasz glossatora az -val írta (*azar-men, aztim, azkil* igealakokban) s egyéb tör. \acute{c} -vel való szót is z -vel, pl. *zizak (= cícék), ziray (= cıraj)*; pedig neki saját olasz írásmódja szerint a z jegy $dz (z)$ -féle hangot jelölt, mely *aztim, azkil*-ban keménynek vagyis = $c (ts)$ kellett lenni. Továbbá ha az olasz valóban ezt hallotta: *cícék, cıraj*, bizonyosan ezeket nem z -vel, hanem c -vel írta volna, mely i előtt \acute{c} -nek hangzott. Nem is szorult volna az olasz az e, i előtt is alkalmazott különjegyre (ϵ -féle), a mellyel \acute{c} helyén írva vannak pl. *cırak, cıbin, cıri (cıribasi)*. A német glossatoroknak is megtetszhetett az elétalált ϵ -féle különjegy, mert a saját írásmódjukbeli $cz (= c azaz ts)$ jegyet [v. ö. *czam, czege, czurukke = zahm, ziege, zurück*] alkalmatlannak találták; de használják ők is a z jegyet (mely német szavaikban is c értékű: pl. *holz, zucht, zurukke*): *bizac* kés, *kuzlu stark, izim (= tör. bıcak, küclü, icim)*. Mind ezekből azt kell következtetni, hogy a kún nyelvben nem $t\acute{s}$ -féle \acute{c} , hanem ts -féle c volt, a milyen egynémely török dialektusban maig is szokásos; jelesen a tobolszki (irtisi), barabai és csolim tatárok meg az úgyn. *miser-ek* (a Szaratov, Penza, Szimbirszk és Novgorod guberniumokban lakó tatárok) ejtésében. — Egyéb hangalaki momentumok (szókezdő és végző consonansok, több szóközépi consonans érintkezése) vizsgálatából még

csak azt tartom kiemelendőnek, hogy a kún nyelvben a szókezdő *j* mellett már a *ǰ* is kezdett föllépni, mely most a volgai dialektusokban *j* helyett meglehetősen általánossá vált.

A kún-török nyelv hangrendszerének némely sajátosságaira, jelesen a *c* (nem *č*) hang meg a szókezdő *j*-nek megindult assibilatíójára, Radloff azon nézetét állapítja, hogy e nyelv először is a nyugati dialektusok, vagyis az Irtsi vidéki, kirgiz, baskir és volgai dialektusok csapatjához számítandó, de ezek közt megint legközelebb áll a volgaiakhoz, kivált pedig a miser-tatár nyelvhez, a mellyel szinte azonosnak tekinthető, csak hogy némi tekintetben (vocalismusra nézve) annak régiebb alakját tünteti föl.

A fent jelzett újabb munkájában («Türk. Sprachmaterial») kitárja most Radloff a Codex Cumanicusban foglalt szókincset és nyelvszövegeket — az imént ismertetett hangtani tanulmányán alapuló következetes egyöntetű átírásban. Az ő kún szótára («Komanisch-deutsches Wörterverzeichnis») még különösen az által válik becsessé, hogy a kún szók mellé a többi törökséggel való egyezést is följegyezi, kivált a közelebb álló (volgai, kirgiz, altaji s egyéb sziberiai) dialektusokra levén tekintettel, s így a mennyire lehet a kún szókincset igazolja és hitelesíti; hasonlóképen jelzi az idegen eredetű szokat. Magától értetődik, hogy a szóknak a codexben való előfordulása is, többnyire különböző szóalakok idézésével, ki van mutatva. Miután így az egyöntetű alakban megjelenő kún szókincsen könnyen áttekinthetünk, egyszersmind érdekes látnunk, mi van benne olyan, a mit egyéb török vagy idegen nyelvekből nem lehet igazolni, legalább még most nem lehet, a minek tehát ilyen igazolását meg keresnünk kell. S itt azon lehetőségre lehet utalni, hogy egyik-másik ilyen szónak mását még a csuvasban fedezzük föl, melynek sokszor igen különösen elváltozott szóalakjai vannak, vagy egyik másik volgai és urali ugor nyelvben, a melyeknek török elemei közt egy-egy elfelejtett török szó menedék-helyet találhatott; vagy végre a magyar nyelvben, melybe ilyen szók főleg csuvas révén át, tehát esetleg tetemes elváltozással jutottak. Ilyen tekintetből ide iktatom Radloff kún szótárából azon szók jegyzékét, a melyek még nincsenek a többi törökségből is ki-mutatva; megjegyezvén, hogy azok többnyire a codexnek egyetlen egy helyén fordulnak elé.

| | |
|---|---|
| <i>arakli telae</i> quoddam genus («tele fabriane») | <i>ürpäk</i> schmuck am kleide [v. ö. <i>oprak</i>] |
| <i>alabuta</i> dornen? | <i>kaña</i> brett |
| <i>ašau</i> hülfe? | <i>kāl</i> wild (<i>kaal</i>) |
| <i>ašru</i> sehr (<i>ašru</i> , de <i>astri</i> is, mely R.-nál külön is áll [<i>astri</i>] «unterhalb») | <i>kaltak</i> kupplerin |
| <i>abra-</i> vertheidigen | <i>kašrau</i> striegel |
| <i>äjnäk</i> allein | <i>kašayan</i> reisezelt (?) [kir. <i>kos</i>] |
| <i>ärü</i> kraft (cod. <i>eruv</i>) | <i>košurukla-</i> drei füsse der pferde- koppeln |
| <i>ärdän</i> jungfräulich | <i>kirda</i> strick, tau |
| <i>älpäk?</i> (cod. «oberik», K. = csag. <i>alpuk</i> «ornament cousu sur le collet d'un vêtement») | <i>kistrak</i> leopard |
| <i>äcik</i> (?) träge (cod. <i>ezic</i>) | <i>kustun-</i> seufzen, atmen, ächzen. |
| <i>äminc</i> ruhe (van <i>änc</i> is) | <i>kuburkuc</i> kochtopf |
| <i>orbu</i> schleuder | <i>kuma</i> liebhaberin |
| <i>ockak</i> husten | <i>kärki</i> axt |
| <i>oprak</i> kleidungsstücke | <i>kärtäk</i> zimmer |
| <i>ökcüü</i> kün vorgestern | <i>kärtmä</i> birne [m. <i>körtve</i>] |
| <i>örgüc-</i> weiden (<i>orguzurmen</i>) | <i>käreä</i> schnell(?) |
| <i>örs</i> ambos (<i>ors</i>) | <i>kärsänü</i> faul |
| <i>özän</i> widerspenstig | <i>kärmän</i> festung, stadt |
| <i>öbügä</i> die au | <i>käläpän</i> aussätzig |
| <i>irıs</i> luchs [or. пысь] | <i>käciktir-</i> verzeihen |
| <i>isır-</i> schüren (das feuer) | <i>käsänä</i> grabhügel |
| <i>igärlık</i> neid | <i>kämäc</i> ungesäuert |
| <i>iñä</i> fein, dünn (<i>ingga</i>) | <i>könän-</i> sich ergötzen |
| <i>ilim</i> netz, fischgarn | <i>könäsü</i> quecksilber |
| <i>ipkin</i> violett | <i>köncäk</i> hosen |
| <i>ujak-</i> untergehen: kün <i>ujaktı</i> | <i>küñir</i> krumm |
| <i>ürçik</i> grille | <i>küüz</i> stolz, <i>küüzlü</i> adj. |
| <i>ulam</i> durch, durch vermittlung | <i>kükül</i> unkraut |
| <i>uturyu</i> hobel | <i>jañlam</i> widerhall |
| <i>usku</i> v. <i>ušku</i> (?) schabeisen | <i>jazan-</i> zweifeln |
| <i>üksün-</i> sich erinnern | <i>japarla-</i> zusammenfügen |
| <i>üğrän-</i> sich abwenden, abscheu haben | <i>järsü</i> (?) unartig, wild (<i>jarsöv</i>) |
| | <i>järsit-</i> reizen |
| | <i>jorala-</i> wünschen |
| | <i>jiltrin</i> glas (v. <i>ciltrin</i>) |
| | <i>jiküü</i> kirche: l. alább. |

| | |
|---|--|
| <i>juancañ</i> träge | <i>cürän</i> heuhaufen? (K. fortasse « <i>equus subruber</i> »?) |
| <i>taraya</i> ein graben | <i>cinaj</i> gattin, frau |
| <i>täk täk</i> häufig, sæpe | <i>cinä-</i> sticken (<i>hímezni</i>) |
| <i>tougue</i> mörser | <i>cükül-</i> umfallen |
| <i>tontarma</i> spange | <i>saurak</i> schädel |
| <i>tombur</i> pauke | <i>saçak</i> kinn (<i>mentum</i>) |
| <i>törägi</i> turm (<i>toragi</i>) | <i>sar</i> geier |
| <i>tint-</i> (?), <i>tint-</i> herausgehen, entspringen | <i>särü</i> (<i>särig</i>) zahm |
| <i>tilta-</i> ausdenken: <i>tiltağan söz</i> | <i>sincla-</i> betrachten (<i>considerare</i>) |
| <i>tü</i> hirse (<i>tu, tuuj</i>) | <i>sir-</i> werfen (<i>sirrimen</i>) |
| <i>tujana</i> öffentlich | <i>sudari</i> zurück |
| <i>tulkma</i> ein ganzes holz (nicht gespalten) | <i>bäläi</i> ewig (?) |
| <i>tuturğan</i> reis (<i>rizs</i>) | <i>bigäü</i> ähnlich |
| <i>tüpkür</i> speien | <i>buju</i> pech |
| <i>düläi</i> (?) ewig? | <i>büsrä</i> billigen. |

Egészben véve nem sok a még igazolatlan nyelvényag vagy 100 szó a 2000-ből, a mennyire körülbelül a szótár cikkszámát lehet tenni. Nem vettem föl néhány szót, melyet még könnyen a törökségből igazolni lehet; pl. *janu-* (*jani-*) drohen = kaz. *janu-* (Bal. *janü*), csuv. *jona-* id. | *julü* rettung, erlösung (*julüci* erlöser) = kaz. *jol-* loskaufen, auslösen, csuv. *šul-* id. | *timar* medela = oszm. perzs. *timar* pflege, abwartung (des kranken) | *kista-* zwingen = kaz. *kista-* antreiben. Más esetben gróf Kuun jegyzetei is figyelemre méltók: *sücük* darm (R. idézi: or. сычугъ gefüllter schweinsmagen, magenwurst, K. meg oszm. *sužuk* «wurst», s e szerint a cod. *suzug-*ja inkább *sucuk-*nak olvasandó) | *toçram* bolus: K. csag. *toçra-* in frustra dividere (R. *türam* alatt: kirg. *türa-*; v. ö. oszm. *toçra-*, kaz. *tura-*). — De az igazolásnak fent jelzett mellékforrásaiban is találukk már valamit: *jorala-* «wünschen» igénél eszünkbe jut a mord. *jora-* «wollen» | *kaña* Brett: cser. *onga* (cserM. *çanga*) id. = csuv. *çuma* id. (e h. *çuña*, a minek tat. *kaña* szépen megfelel, v. ö. *çumuš* = *kamış* nád) | *täk täk* häufig, sæpe = csuv. *tek* immer.

Magától értetődik, hogy a cod.-nek egyáltalában nem igazolható szavaira semmit sem lehet építeni. Mert tudni kell, hogy a

cod.-ben, a mint most előttünk van, határozottan alaki hibák vannak, akár eredeti íráshibák azok, akár az írásnak részbeli olvashatatlanságából származók. Ezt most Radloff is tapasztalta, mint azelőtt a kiadó gr. Kuun is. Ezért Radloff csak ?-jeggyel hoz fel némely szót, s itt-ott erősebb javító olvasást enged meg magának, pl. *äsnä- gähnen* (pedig cod. *esvermen*, nem *esnermen*), *ütmäs stumpf* (cod. *unamas*). Másutt meg, a hol nincs igazoló szó segítségére, a codex tökéletlen írásmódja miatt esetleg az olvasás nem állapítható meg biztosan, pl. *ašau hülfe* (cod. *assov*), bár *asau* is lehet, a mint írja is R. 79. l., egy kún szövegben; hogy *sir- «werfen»* valóban mélyhangú szó, erősen nem állítható, mert cod. *sir-rimen* után akár *sir-* is lehet. Sőt az igazolástól is azt kell kívánnunk, hogy teljesen, minden ízivel megfelelő szót nyújthasson, ha csak valamely rendes továbbképzés nem forog fenn az egyik vagy a másik részen; így pl. a cod. *jañlan* «widerhall» szó a kaz. *žañaru* (*jañaru*) által még korántsincs eléggé biztosítva. — Néha a szó-jelentéssel is baj van, a mennyiben a cod. egyes glossái mellett egészen hiányzik a fordítás, a mely esetben egy bármennyire egyező török szónak azon volta még sem állítható. Kivált ha a bizonyos helyen közölt szócsoport fogalomköre sem igazíthat el; vagy pedig a codexnek odavetett értelmező szava magában nem világos; pl. cod. *tovrami* «arkrinn-glich», a miben K. ezt sejtí «eine krume glich». R. tehát kénytelen volt a «klein zerschnitten» fordítás mellé is ?-jegyet vetni. Radloff talán jobban is tette volna, ha az ilyeneket kiválasztva, egy külön jegyzékben adja vala. Szerencsére ezek száma aránylag oly csekély, hogy azon a tanulságon, melyet a teljesen igazolt kún szókból meritünk, semmit sem változtathat.

Szólanom kellene még a codexnek néhány olyan szaváról, a melyekhez, úgy látszik, magyar szónak is van közük (pl. cod. *eruw* : m. *erö*; cod. *jih-ov, gich-öv* : m. *egy-ház*); de ezt most más-korra kell halasztanom.

BUDENZ J.



A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XX. köt. 1862—1886. Ára kötetenként II—X-ig 1 fjt 50 kr., XI-től fogva 3 fjt.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1874—86. 8-adrét.
I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Cod. Közzéteszi: Volf Gy.
II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.
III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.
IV. V. kötet. Érdy C. Közzéteszi Volf Gy.
VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld Cod. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Feszetics Cod. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolci töredék. — Közzéteszi Volf Gy.

Ára kötetenként 2 fjt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 fjt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 fjt.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 fjt.

UGOR FÜZETEK. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.
II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1883. Ára 60 kr.
III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.
IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.
V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.
VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 fjt 20 kr.
VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlanli lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.

(Különnyomatok a «Nyelvtud. Közlemények»-ből.)

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 fjt.

- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHAONLITÓ SZÓTÁR. Irta Budenz J. 1873—81. Ára 5 frt.
- A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor 1872 Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. 1873. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJÍTÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. 1873. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finneek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr.
II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. Ára 2 frt 40 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 1875. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 1876. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára . . 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az X. oszt. rendületéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 20 frt 20 kr. — IX. köt. (1—12 sz.) 1882. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. (1—13 sz.) 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. (1—12. sz.) 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. (1—12. sz.) 1885. Ára 4 frt 60 kr. — XIII. kötet. (1—12. sz.) 1886—87. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. (1—7. sz.) 1887—88. Ára 2 frt
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHAONLITÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- A PHONETIKA ELEMEI, különös tekintettel a magyar nyelvre. Irta Balassa József dr. 1886. Ára 70 kr.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I. kötet: *Oszmán-török népmesék*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887. Ára 2 frt 30 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények. XX. kötetéből.) Ára 1 frt.